

1. *formulativní postup*, jehož cílem je upřesnění problému a formulace hypotéz;

2. *deskriptivní postup*, jehož cílem je přesný popis kvalitativně-quantitativních zvláštností sociálních struktur a jevů;

3. *experimentální postup*, jehož cílem je sledovat kauzální vztahy.

Pro naše poměry (zvláště díky více než dvouleté diskusi o povaze měření v sociologii na stránkách Sociologického časopisu) má zvláštní přitažlivost třetí kapitola *První měření sociálních charakteristik*. Jadov spojuje významově měření a kvantifikaci. Jeho definice, vymezující měření jako proces srovnání měřeného objektu s nějakým etalonem a získání číselného výrazu, je takřka doslova shodná se známým vymezením E. V. Beljajeva.³ A jak už bývá v podobných případech obvyklé, přenosem cizího pojetí se Jadov prohřešil vůči vlastnímu předchozímu preciznímu obsahovému rozlišení pojmů *objekt*—*předmět*. Přesto však V. A. Jadov nepochybně dospěl k správnému závěru: „Hledání měřicího instrumentu závisí významně na obsahové, kvalitativní analýze objektu měření. Abychom mohli podle určitých pravidel připsat sociálním objektům čísla, je nutné si důkladně ujasnit jejich strukturu a najít vztah mezi ní a nástrojem měření. Hledání tohoto vztahu (homomorfního) je jedna z nejsložitějších úloh kvalitativně-quantitativní analýzy“ (s. 77).

V další části třetí kapitoly jsou probírány pojmy validita, reliabilita a přesnost, následuje klasifikace a charakterizace jednotlivých druhů stupnic. Poté si Jadov podrobněji všímá Guttmanovy a Thurstoneovy škálovací techniky.

Nejrozsáhlejší kapitolou z celé knihy je kapitola čtvrtá, nazvaná *Metody sběru dat*. Jadov, obdobně jako například A. G. Zdravomyslov, rozlišuje tři základní metody sběru sociologické informace: *pozorování*, *studium literárních pramenů* a *dotazování*. Všechny tři metody jsou velice podrobně probírány a jejich praktické aplikace ilustrovány na výstižných příkladech. V další části této kapitoly autor podrobně probírá některé psychologické procedury.

Analýza empirických dat je název poslední páte kapitoly knihy. Z rozdělení hypotéz na popisující a vysvětlující dostává Jadov i dvě třídy analýzy dat. Prvou tvoří *deskriptivní procedury* — třídění, klasifikace a typologizace. Druhá třída, které se autor věnuje v této kapitole, obsahuje *analyticko-experimentální procedury*, jejichž úkolem je určení vztahů vzájemného působení a determinace. Závěr tvoří několik poznámek o organizaci a pracovní koncepci výzkumu. V. A. Jadov se zde stručně dotýká problémů předvýzkumu a výzkumu, přípravy dat ke zpracování, využitelnosti samočinných počítačů při zpracování dat a konečně i těžkostmi s analýzou dat.

Máme-li hodnotit nejdříve jednotlivé části knihy, potom je nepochybné, že pro naše

stávající sociologické poměry mají největší význam tři první kapitoly. V nich se totiž nejlépe projevuje autorova schopnost postupně rozvíjet nejobecnější postuláty marxistické metodologie společenských věd a současně provádět kritická srovnání s pojetím západních sociologů. V. A. Jadov se zdá být v těchto pasážích daleko jistější a pro čtenáře podnětější než v kapitolách, kde přechází ke konkrétním (a v bohaté řadě prací o metodách sociologického výzkumu se vždy znovu opakujícím) technikám a postupům. Zde se již také projevují i některé autorovy drobnější nepřesnosti (např. statistické).

Ve srovnání se známou prací A. G. Zdravomyslova *Metodologie a procedura sociologických výzkumů*, jejíž slovenský překlad vydalo v roce 1972 pohotově nakladatelství Pravda v Bratislavě, působí Jadovova kniha kompaktnějším dojmem. Kromě všech předností, které má Zdravomyslova publikace, dokázal Jadov jednotlivé problémy sociologického výzkumu skloubit v logičtěji vyvozený celek; a to platí nejen o celé knize, ale také o jejích jednotlivých kapitolách a částech. Velmi vhodné a účelné je zařazení četných přehledných schémat, která jsou navíc původní a ukazují nové souvislosti.

Kniha V. A. Jadova rozšiřuje naše poznání současné sovětské sociologie nejen svým vlastním obsahem, ale také svými bohatými bibliografickými referencemi a zvláště pak až překvapivě rozsáhlým množstvím uvedených konkrétních praktických zkušeností se sociologickými výzkumy. A právě zde je jeden z možných důvodů současné sovětské orientace na řešení obecnějších problémů marxistické sociologické metodologie. Stejně jako nemůžeme dostat dobře zpracovaný konkrétní sociologický výzkum bez důkladných teoretických a gnoseologických znalostí, tak i na druhé straně stěží budeme schopni vypracovat skutečně marxistickou metodologii společenskovědních výzkumů bez dostatečných praktických zkušeností. I zde je totiž nutné opět respektovat zákony dialektiky a všimnout si způsobu práce K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina.

Miroslav Foret

Vladimír Čech, Eduard Jukl: Československá sociologie průmyslového podniku ve světle svého vývoje a využití v řízení

Edice Sociologické studie, svazek 6. Dům techniky Pardubice 1971. 272 s.

Dosavadní studie o vývoji naší sociologie průmyslového podniku byly sporadické a výhradně dílčí. Publikace autorů V. Čecha a E. Jukla *Československá sociologie průmyslového podniku* usiluje o vyplnění této mezery.

Oba autoři, působící od konce druhé světové války v oblasti naší průmyslové sociologie, sledují tu téměř půl století vývoje oboru od počátečních náznaků až zhruba do počátku let sedmdesátých. Na základě zvládnutí rozsáhlého materiálu časopiseckého i knižního i četných nepublikovaných pramenů z kon-

³ Viz K. V. Beljajev: *Problemy sociologičeskogo izmerenija*. Voprosy filosofii, XXI. 1967, č. 7, s. 23.

krétních výzkumů apod. podali nejen chronologický nástin, ale především kritickou analýzu vývoje a zhodnocení jeho základních tendencí. Plně prokázali, že současná sociologie se může také v této oblasti opírat o nemalé zkušenosti z minulosti, že jsou zde tradice, na něž možno navazovat, a současně vážná nebezpečí, jichž se nutno vyvarovat. Široký zaběr celé práce je pak blíže orientován především na problematiku vztahů mezi sociologií průmyslového podniku a řízením lidské práce v průmyslu, kde je právem spatřováno těžiště vazby mezi touto disciplínou a společenskou praxí a kde dnes sociologie průmyslového podniku může značně podepřít úsilí strany a vlády o zvědečnění řídicí činnosti. V době, kdy řada pracovníků si vědeckou organizaci a řízení nedovede představit jinak než pouze jako záležitost samostatných počítačů a další matematizace, je současně ujasňování antropologické stránky nanejvýš potřebné a aktuální, i když má podobu práce historiografické.

Publikace je rozdělena do 5 částí, vzájemně spjatých logicky i vývojově.

První část *Východiska studie* se programově hlásí k pomoci dalšímu rozvoji našeho socialistického průmyslu a ukazuje, že vědecká analýza podniku a jeho částí sledovala vždy praktické zřetely, i když se jednalo třeba o strohou, pedantsky propracovanou hospodářskou sociologii Sombartovu, Schmollerovu nebo M. Webera. Zatímco v kapitalistických zemích těmto teoretikům šlo o službu průmyslu kapitalistickému, dnes jde o to, aby sociologie průmyslového podniku co nejvíce a nejučinněji napomáhala socialismu, a tím i jeho hlavnímu tvůrci — pracujícímu člověku.

Druhá část práce zasazuje sledovanou problematiku vývoje do *mezinárodního kontextu*. Autoři tu sledují genezi a postupný zájem o sociologickou analýzu podniku a ukazují, jak z potřeby poznání společenských souvislostí ve výrobních systémech vznikaly různé specifické sociologické disciplíny, jejichž předmět se zde pokoušejí vymezit. Blížíší pozornost je věnována zejména podnikové sociologii v USA (E. Mayo, B. B. Gardner, W. F. Whyte, V. E. Moore aj.), přičemž jsou důsledně odhalována její falešná ideologická východiska, a dále této sociologii v buržoazním Německu (od G. Briefse, H. Lechtage a W. Josta k R. Dahrendorfovi, H. Schelskému, R. Mayntzové apod.). V kapitole o německé sociologii, jejíž přínos nebývá vždy dostatečně interpretován a často je stavěn do stínu sociologie americké, je ukazován v prvé řadě význam této sociologie pro sociální plánování (sociálně politický program a plánování sociální politika v díle G. Briefse *Betriebssoziologie*), s níž se tu poněkud nečekaně setkáváme již na zlomu dvacátých a třicátých let jako s programovým heslem buržoazního sociologického humanismu v reformistické, netřídní podobě. Přehled je doplňován základními díly francouzskými, britskými ap. Paralelně s tímto výkladem jde rozbor nazvaný *Marxismus-leninismus — teoretická a historická šance k rozvoji sociologie průmys-*

lu a podniku na vědeckých základech. Autoři přesvědčivě dokazují, že dílo Marx, Engelse a Lenina přináší nejen obecné sociologické a metodologické poznatky, ale že je současně spolehlivou teoretickou základnou a důsledně vědeckým východiskem sociologie průmyslového podniku. Dokumentují, jak se práce klasiků vědeckého socialismu často velmi bezprostředně dotýkají problematiky života a práce v průmyslových závodech a jak dosud zdaleka nebyly ve svém bohatství využity. Zde jsou blíže výrazně formulována teoretická a ideová východiska, z nichž autoři přistupují k analýze a hodnocení jednotlivých hlavních fází našeho vývoje. Celou tuto mezinárodní kapitolu možno hodnotit jako pokus o komplexní postižení hlavních rysů mezinárodního vývoje sociologie průmyslového podniku a možno v ní spatřovat i její samostatný přínos v naší literatuře. Nevýhodou, kterou autoři nedokázali překonat, zůstává, že některé její partie (vývoj v SSSR, NDR, PLR aj.) musí čtenář hledat až v úvodních částech k hlavním obdobím naší poválečné sociologické tvorby, kam jsou posunuty s ohledem na výstižnější postižení interakce se sociologií naší. Bylo by nepochybně užitečné, kdyby autoři v budoucnu celý tento mezinárodní vývoj zpracovali a v ucelené samostatné formě publikovali.

Třetí část má název *Sociologie průmyslového podniku za kapitalismu*, a jak autoři píší, je zde sledována vlastně domácí prehistorie oboru. Proti tvrzením, že toto odvětví sociologie (na rozdíl od sociologie venkova, mládeže aj.) u nás nemá své předválečné počátky, je zde snesen četný materiál, svědčící o tom, že jsou zde přinejmenším různé závažné pokusy zacílené v tomto směru a že dosud byl právě mnohdy přehlížen blízký vztah mezi pokusy o zvědečnění řízení lidské práce a sociologií. Autoři zaměřují pozornost hlavně do velmi aktuální oblasti racionalizace práce a ukazují, jak se zde rodily nejrůznější koncepce zlepšení podmínek lidské práce a rozvoje subjektu v podmínkách výroby, jež ovšem zpravidla nedokázaly překročit reformistický rámec a zůstávaly záležitostmi povětšinou knižní. Přední českoslovenští představitelé vědeckého řízení předválečné republiky (S. Špaček, J. Fleischner, V. Verunáč, A. Bašus aj.) nejen vysoko oceňovali lidský faktor ve výrobě, ale v mnoha směrech se u nich projevuje snaha o komplexnější pohled a o vědeckější sociologickou analýzu jeho postavení a funkce, lidských vztahů ap. Tato snaha však povětšinou končí v bezzubých proklamacích o zdokonalování výchovy a vyšší vzdělání pracujících, o zlepšování řízení jako prostředku k rozkvětu národa, nastolení světového míru atd. Zřejmý je zde zejména vliv masarykismu. Do tohoto rámce zapadá i metodologicky pozoruhodný a vývojově důležitý pokus V. Stočese (*Sociologie moderní továrny*). Jinak souměřitelný s význačnějšími teoretickými pracemi této kategorie za hranicemi. Blížíší pozornosti této části knihy je pak věnována čtyřem hlavním směrům, jež se vztahují k problematice řízení a k sociologické

oblasti: energetismu, laboretismu, technokratismu a etokracii. Tyto směry jsou právem podrobeny zásadní odmítavé kritice jako směry pro marxistickou sociologii nepřijatelné. Současně je připomenut jejich podíl na tom, že zdůrazňují naléhavost studia lidské práce a její humanizace a že pomáhají připravovat půdu pro širší rozvoj fyziologie, psychologie a také sociologie práce a podniku. Tato analýza bohatě doplňuje řadu dosavadních prací zabývajících se problematikou a úlohou technokratismu, laboretismu a dalších těchto směrů u nás (J. Kohout, V. Mařík aj.). Jejich zasažení do sledovaných souvislostí je v každém případě původní a podnětné.

Čtvrtá část *Počátky vytváření a rozvíjení oboru* spadá do období zde označovaného jako doba „první vlny vzestupu“, ohraničovaného zhruba léty 1945—1955. Je to období vytváření základů a prvních počátků rozvoje lidové demokratického Československa na nových politických, ekonomických a sociálních základech pod vedením KSC a na teoretické bázi marxismu-leninismu, jemuž odpovídá i snaha řady pracovníků oboru sociologie přispět co nejúčinněji svou vědou k rozvoji československé ekonomiky, ke zvědečtění řízení našich znárodněných podniků a přenesení socialistických zásad práce a pracovního soužití do průmyslové praxe. I když se zde střetávají marxistické pohledy s některými pohledy nemarxistickými a požadavky praxe předstihují někdy teoretické možnosti, jde zde o jasný, vysoce závažný postup, směřující ke konstituování naší marxistické sociologie průmyslového podniku, rozvíjející se od svého počátku v těsné souvislosti s konkrétní praxí průmyslové výroby. Novum představuje zejména okolnost, že sociologie se stává nejen záležitostí vědeckých institucí, jako byl především Ústav lidské práce, ale i samotných průmyslových podniků, především velkých znárodněných koncernů (Škodovy závody, Čs. hutě). Rozvoj koncepce práce je tu sledován na pracích Z. Ulricha, B. Ulricha, P. Guly aj., přičemž zvláštního významu nabývá přínos pracovišť, kde různé teoretické koncepty byly průběžně prověřovány a rozvíjeny přímo v průmyslové praxi (oba autoři pracovali v sociologické laboratoři Škodových závodů). Z této oblasti vychází také první směřování k vědeckějšímu sociologickému zakotvení sociálního plánování, jemuž je dnes právem věnována prvořadá pozornost. Není bez zajímavosti, že již v roce 1948 např. píše sociolog z Československých hutí, n. p. J. Šnobl závažnou staf o plánování sociálního růstu podniku (*Podniková organizace*, 1948 č. 5). I když rozebírané práce nevedly k vytvoření ucelené teorie, rýsují se tu jasně její trvalé základy: sociologie angažovaná vystupuje jako nástroj komplexního plánování, průmyslový podnik je chápán jako relativně samostatný systém v rámci systému společnosti směřující k socialismu, v oblasti společenských vztahů mimořádná pozornost je věnována vztahům sociálně ekonomickým, za základní kostru uspořádání života a práce v podniku je pokládána formální organizace, kterou nutno naplnit ne-

formálním, iniciativním vztahem k práci, atd. Seznámení s touto částí knihy také poprvé umožňuje učinit si úplnější představu o rozsahu, zaměření a metodologickém vybavení tehdejší konkrétní výzkumné činnosti, jejíž záběr se nutně vzhledem k omezeným dobovým možnostem jeví jako úctyhodný. Obzvlášť zajímavé jsou pak bezesporu partie, kde autoři seznamují s výzkumy a poznatky, jež vzešly z jejich společné práce ve Škodových závodech.

Poslední, nejobsáhlejší část práce *Rozmách, úspěchy a porážky* je analýzou vývoje z let 1955—1970, autoři označovaného jako období druhé vlny rozvoje. Jestliže předchozí období poprvé v praxi prověřilo nosnost sociologické analýzy průmyslových podniků v našich zemích a prospěšnost sociologické expertizy pro oblast řízení, pak tato etapa vedla k plnému konstituování oboru a jeho prvnímu značnému rozmachu. Byla to, jak autoři konstatují, etapa postupného vyzrávání a především kvantitativního růstu, jemuž vždy neodpovídala nutná kvalita. Z hlediska potřeby současného rozvoje sociologie průmyslového podniku skrývá v sobě rozsáhlý zdroj poučení, z něhož autoři neváhali kriticky těžit. K rozvoji a konstituování oboru na marxistickém základě dochází opět především v těsném sepětí s praxí socialistické výstavby a tentokrát již také v průběžném kontextu s rozvojem průmyslové sociologie v socialistických zemích. Kde tento kontext byl narušován, vznikalo nebezpečí sklouznutí: toto nebezpečí narůstalo všude tam, kde docházelo k mechanickému přebírání poznatků z vnějškové někdy imponující literatury nemarxistické a kde marxistický základ byl opouštěn. Autoři v této části upozorňují, že si nekladli za cíl podat úplný přehled tvorby období, vyzačujícího se v mnoha směrech značnou živelností, a přiznávají, že jejich pohled zůstává vědomě kusý. Přesto lze konstatovat, že shromážděný materiál umožňuje poměrně hluboký pohled do vývoje sociologické, teoretické i výzkumné práce, na její silnější stránky i slabiny a nelze souhlasit s tím, aby tato kapitola — jak je uváděno — byla chápána jako pouhý podklad k diskusi, neboť rámec diskusního materiálu nesporně překračuje. Svědčí o tom především závěry, jejichž platnost je ověřována širšími zkušenostmi a byla autoritativně potvrzena také na I. celostátní konferenci marxistických průmyslových sociologů v Liblicích v roce 1971.

Období let 1955—1970 je charakterizováno především obrovským rozmachem sociálních a sociologických výzkumů v našem průmyslu, výzkumů nestejné úrovně a nestejného významu. Kromě řady přínosných výzkumů v oblasti sociální mobility, postavení žen, struktury pracovních kolektivů, problematiky některých důležitých kategorií pracovníků (inženýři, vedoucí, mistři) ap. objevilo se i množství pokusů nekvalitních, jež diskreditovaly autoritu sociologické informace a pro svou ambicióznost někdy vážně poškozovaly pracně budované postavení antropologických

věd v podnikové praxi. Získané zkušenosti pomohly vytvořit kádr kvalifikovaných pracovníků v oboru a zbavit jak výzkumné pracovníky, tak představitele praxe mnohých povrchních, někdy dosti naivních představ o možnostech sociologického bádání. Vážným nedostatkem bylo odtrhování výzkumné praxe od marxistické teorie, honba za objektivisticky chápanou exaktností, podceňování výzkumů základních, podceňování kvalitativní analýzy a jednostranná honba za kvantitativními údaji a jejich kombinování (matematická hra různých „faktorů“), za nimiž mizel konkrétní živý člověk, anketománie a další rozebírané jevy. Závažnou brzdou vývoje představovala nedostatečná koordinace výzkumných prací, jež měla za následek jejich obtížnou srovnatelnost a ztíženou možnost využití zjištěných poznatků. Tato skutečnost byla jednou z příčin relativního zaostávání teoretického rozvoje a budování marxistické sociologie průmyslového podniku. Publikace se současně zabývá hlavními teoreticky zaměřenými pracemi, jež ve sledovaném období vyšly (J. Kohout, J. Kolář, J. Blucha, V. Čech, E. Jukl, F. Kutta, S. Milly E. Bidlová, J. Bauerová, A. Hirner aj.), a dovozuje, že ani v tomto období nebylo překonáno zaostávání teorie za potřebami výzkumné i řídicí sociotechnické praxe. Jako naléhavá výzva zní konstatování, že marxistická sociologie průmyslového podniku u nás (i v dalších socialistických zemích) teprve čeká na autory, kteří by vydali práce, jež by

byly potřebným protějškem ke světoznámé nemarxistické publikaci Miller—Formově, Schneiderově ap. Tvůrčí podstata marxismu-leninismu i hromadící se dílčí poznatky činí splnění tohoto úkolu stále více možným.

Publikace v závěru formuluje hlavní poznatky, z nichž má vycházet i další práce na úseku naší sociologie průmyslového podniku, a vyslovuje přesvědčení, že tento obor má dostatek vnitřních sil, aby po přechodném dočasném odlivu přišla nová, třetí vlna rozvoje, která bude oproštěna od chyb a tápání minulosti, kdy sociologie průmyslového podniku se stane respektovaným, široce užitečným partnerem řídicí praxe. Poznatky z období po vydání knihy zdají se tuto prognózu potvrzovat.

Možno s politováním konstatovat, že knize se nedostalo širší publicity, a vyslovit naději, že doplněné vydání pro širší odbornou veřejnost i zájemce z řídicí praxe na sebe nedá dlouho čekat. Lze předpokládat, že při této příležitosti dojde také k opravě některých překlepů a drobných chyb, jež nyní korektuře unikly. Autoři prohlašují, že jsou pro tuto potřebu připraveni, a vítají i každou připomínku a upozornění na další závažné práce a momenty, jež by při definitivní redakci napomohly k prohloubení a zdokonalení základních pohledů.

František Vejvoda